

RIKSADVOKATEN

Statsadvokatembetene
Politimesterne

DERES REF.:

VÅR REF.:

2015/01617-020 KES/ggr
69

DATO:

6.7.2017

RAPPORT OM NORSK POLITI OG PÅTALEMYNDIGHETS BEHANDLING AV STRAFFESAKENE MOT STURE BERGWALL – RIKSADVOKATENS VURDERINGER, VIDERE OPPFØLGING OG PÅLEGG

1. Innledning

Sture Bergwall ble i perioden 1994-2001 dømt av svenske domstoler for åtte drap begått i årene 1976–1988. Tre av domfellelsene gjaldt drap av norske jenter: Trine Jensen (17 år), Gry Storvik (23 år), og Therese Johannessen (9 år). Bergwall tilsto drapene, men trakk tilståelsene i 2008. Alle de åtte sakene ble senere gjenåpnet, og Bergwall er frikjent i samtlige. Rettsprosessene i Sverige har vært gjenstand for en omfattende gransking der (jf. SOU 2015:52 Rapport från Bergwallkommissionen).

Riksadvokaten oppnevnte 11. mars 2014 en arbeidsgruppe som fikk i oppdrag å gjennomgå – i et læringsperspektiv – den norske påtalemyndighetens og politiets behandling av de tre norske straffesakene frem til de var påtaleavgjort og overført til Sverige for irrettføring. Domstolsbehandlingen og gjenåpningen lå utenfor mandatet.

Arbeidsgruppen, ledet av politiadvokat Anne Cecilie Dessarud, Kripas, la frem sin enstemmige rapport 15. oktober 2015 (Riksadvokatens skriftserie 3/2015). Den beskriver hvordan den norske etterforskningen ble organisert og ledet, beslutningsprosessene, samarbeidet med svenske myndigheter, og bruken av sakkyndige. Sentralt er gjennomgangen og vurderingen av om norsk politi og påtalemyndighet var tilstrekkelig kritiske til den informasjonen som faktisk forelå og til andre mangler ved beslutningsgrunnlaget. Arbeidsgruppens konklusjon er at norsk politi og påtalemyndighet *ikke* var kritiske nok, og ikke i tilstrekkelig grad evnet å etterleve objektivitetskravet. I den forbindelse finner riksadvokaten allerede innledningsvis grunn til å minne om følgende inntatt i årets mål- og prioriteringsrundskriv (1/2017) s. 12:

"Riksadvokaten har merket seg at læringsrapportene både i "Monica-saken" og "Sture Bergwall-saken" understreker viktige aspekter ved politiets og påtalemyndighetens objektivitet under etterforskningen. Objektivitetsprinsippet er ufravikelig, og skal ivaretas gjennom alle stadier av straffesaksbehandlingen, jf. straffeprosessloven § 55 fjerde ledd. Kravet til objektivitet tilsier at det må utvises både evne og vilje til å vurdere et saksforhold med ulike innfallsvinkler og at bevis som innhentes undergis faglige og kritiske vurderinger. Det må være åpenhet for nye opplysninger og utvises vilje til å revurdere tidligere teorier og oppfatninger. Objektivitetskravet medfører ikke at påtalemyndigheten skal innta en fjernere rolle under etterforskningen, for derved å sikre en kritisk distanse til saken før den påtaleavgjøres. Men man må være seg bevisst de mekanismer som erfaringsmessig svekker objektiviteten, og iverksette tiltak som kompenserer for det."

Rapportens beskrivelse av det norske politi- og påtalearbeidet er oppsummert i pkt. 2 nedenfor. Gruppen har identifisert en rekke læringspunkter. Behovet for å operasjonalisere objektivitetsplikten i påtalemyndigheten er særlig fremhevet, i tillegg til kunnskapsutvikling, bevisstgjøring om og tiltak som knytter seg til notoritet, ansvarsforhold og bruk av sakkyndighet i straffesaksbehandlingen. Arbeidsgruppen har dels kommet med konkrete forslag til hvordan læringspunktene kan følges opp, og for øvrig foreslås det at anbefalingene følges opp som ledd i det pågående arbeidet i regi av Politidirektoratet, riksadvokaten og Politihøgskolen for å styrke og utvikle etterforskningsfaget (Etterforskningsløftet).

Riksadvokaten sendte 30. oktober 2015 rapporten på høring til blant andre statsadvokatembetene, politimestrene, Kripos, Politihøgskolen, Gjenopptakelseskommisjonen, Advokatforeningen og Universitetet i Oslo. Høringsinstansene slutter seg i det alt vesentlige til det som oppfattes som en grundig og gjennomarbeidet beskrivelse av norske myndigheters behandling av straffesakene mot Bergwall. Det uttrykkes også bred støtte til de læringspunktene som arbeidsgruppen har identifisert. Høringsuttalelsene er nærmere redegjort for i pkt. 4 til 7.

I pkt. 8 utdypes enkelte læringspunkter som kan trekkes av vurderingen av det norsk-svenske samarbeidet i Bergwall-sakene, og i pkt. 9 presenteres noen supplerende læringspunkter fra den svenske granskingsrapporten. Avhør er særskilt kommentert i pkt. 10.

Riksadvokaten gir honnør til deltakerne i arbeidsgruppen for et meget grundig arbeid. Man slutter seg i det vesentlige til arbeidsgruppens analyse av sakene, og går inn for å følge opp en rekke av de tiltak som foreslås. Riksadvokaten og Politidirektoratet er enige om den videre oppfølgingen av rapporten, ikke minst som ledd i kvalitetsreformen Etterforskningsløftet. Samlet sett vil Etterforskningsløftet og prosjekter som politiarbeid på stedet, felles straffesaksinntak og innføring av fag- og opplæringsansvarlige i politidistriktene i stor grad dekke opp de læringspunktene som rapporten fremhever. Over tid vil dette reformarbeidet redusere risikoen for justisfeil. Men det er ikke tilstrekkelig å bedre rammebetingelsene for etterforskning. Også den enkelte medarbeider har et selvstendig ansvar for å lære av rapporten. En forventer at statsadvokatene og politijuristene gjør seg kjent med den, i det minste ved å gjennomgå nærværende brev, og vie funnene tilstrekkelig oppmerksomhet. Tilsvarende gjelder for etterforskere, ikke minst de som fyller rollen som politifaglig etterforskningsleder.

2. Identifiserte svakheter ved norske myndigheters behandling av Bergwall-sakene

Arbeidsgruppen har grundig analysert bevisene som ble tillagt størst vekt i de norske påtaleavgjørelsene (rapporten kapittel 5–12), og især Sture Bergwalls forklaringer, som var

det viktigste beviset i alle de tre sakene. Gruppen fremhever spesielt at politiet og påtalemyndigheten ikke var tilstrekkelig kritiske til *prosessen* hvor bevisene ble sikret.

I politiavhør ga Bergwall opplysninger som umiddelbart fremsto som unike i den forstand at ikke andre enn gjerningspersonen – og eventuelt politiet – hadde kjennskap til dem. Arbeidsgruppen peker blant annet på Bergwalls opplysninger om Thereses eksem (rapportens kapittel 12), skadebildet i Gry-saken (kapittel 11), og drapshandlingen i Trine-saken (kapittel 10), som ble sentrale deler av beslutningsgrunnlagene. Det samme gjaldt tekniske funn i Ørjeskogen (Therese-saken, kapittel 9). Etter å ha gjennomgått råmaterialet i form av avhørsutskrifter, bilder, lyd- og videoopptak, dokumentasjon av tekniske undersøkelser og sakkyndiguttalelser, konkluderer arbeidsgruppen med at den "*ved å følge utviklingen av hvert enkelt bevis sitter [...] igjen med et annet inntrykk av bevisverdien enn det som gis i ulike sammendrag, og slik det var presentert i det endelige beslutningsgrunnlaget*" (s. 11).

Arbeidsgruppen er særlig kritisk til den spesielle metoden svensk politi – i samarbeid med Bergwalls terapeut og en minneekspert – utviklet for å avhøre Bergwall, som ble ansett for å være en "spesiell" person å etterforske. Da den første norske etterforskningsgruppen ble etablert våren 1996, fikk norsk politi blant annet gjennom to skriftlige notater overlevert det arbeidsgruppen har kalt "*den svenske nøkkelen*". Dette var en anvisning fra svenske myndigheter om hvordan Bergwalls politiforklaringer skulle forstås, og som allerede var gitt legitimitet gjennom domfellelser av ham for tre drap i Sverige. Nøkkelen åpnet for en annen måte å forstå forklaringene på enn den rent språklige, særlig ved å godta uriktige opplysninger som "medvetna avvikelser" – et uttrykk Bergwall selv brukte og som innebar at han bevisst forklarte seg uriktig fordi det angivelig var for angstfylt for ham å forklare sannheten. I rapporten heter det videre om "nøkkelen" (s. 12):

"Nøkkelen ga videre legitimitet til en avhørsmetodikk hvor sentrale bevistemaer ble gjentatt i en lang rekke avhør, og hvor Bergwall garderte seg ved å porsjonere ut fragmenter av en forklaring som han måtte ha hjelp til å sette sammen til en helhet. Underveis i prosessen ga Bergwall motstridende opplysninger. Nøkkelen ga da anvisning på at den til enhver tid siste forklaringen gjaldt".

Bergwalls tilståelser kom i psykoterapisamtaler, og i rapporten påvises en nær sammenheng mellom terapi og etterforskning. Bergwall måtte angivelig forklare seg ved hjelp av terapi fordi minnene om drapene – og de traumatiske barndomsopplevelsene som skulle ha motivert dem – var fortrent. Terapeuten hadde tilgang til viktig informasjon fra etterforskningen som så ble gjort kjent for Bergwall i terapisaftalene. Gruppen konkluderer med at terapien på denne måten påvirket både avhørene av Bergwall og påtalemyndighetens beslutningsgrunnlag.

De norske etterforskerne stilte tidlig spørsmål ved avhørsprosessen, herunder terapiens rolle i etterforskningen og tidspunktet for den første "vallningen" (en kombinasjon av befarings- og rekonstruksjon), jf. rapporten s. 104 flg. De stilte også spørsmålet ved sannhetsgehalten i det Bergwall forklarte om barndommen sin, og som angivelig var bakgrunnen for hans "medvetna avvikelser". Avhørsmetodikken, den svenske nøkkelen, manglende innblikk i terapien og den manglende muligheten for selv å avhøre Bergwall ble likevel akseptert. Ifølge arbeidsgruppen bidro "den svenske nøkkelen" til at politiet påvirket innholdet i Bergwalls forklaringer, og til at norsk politi og påtalemyndighet ble påvirket av den samme gruppetenkningen og gikk i de samme skjulte beslutningsfellene som fremheves i den svenske Bergwallkommisjonens rapport.

Arbeidsgruppen peker på at alle de tre norske sakene var grundig etterforsket før Bergwall tilsto disse drapene. Bevisene som allerede forelå ga derfor et godt grunnlag for å etterprøve forklaringene hans. I rapporten konkluderes imidlertid med at det opprinnelige bevisbildet kom i bakgrunnen, og at opplysninger eller bevis som ikke passet med Bergwalls forklaringer, ble tolket slik at de ikke utelukket at han var gjerningspersonen.

Etter arbeidsgruppens syn burde en større del av det svenske bevismaterialet inngått i det norske beslutningsgrunnlaget. Både Bergwalls egne forklaringer og avhørene av hans nærstående i de svenske sakene hadde bevisverdi også i de norske sakene, men kun et fåtall av disse ble gjort tilgjengelig.

I de tre norske drapssakene ble det avgitt flere uttalelser fra sakkyndige. Arbeidsgruppen konkluderer med at "*resultatet av de sakkyndiges undersøkelser ble tolket til støtte for Bergwalls skyld i større grad enn det var bevismessig grunnlag for*" (s. 15). Det er påpekt flere mangler ved de sakkyndige uttalelsene, herunder at verken mandatene – i all hovedsak muntlige – eller de sakkyndiges grunnlagsmateriale ivaretok objektivitetskravet. Politiet og påtalemyndigheten stilte ikke, så langt arbeidsgruppen har erfart, spørsmål til de sakkyndige om innholdet i eller resultatene av undersøkelsene etter at de forelå, og uttalelsene ble heller ikke forelagt Den rettsmedisinske kommisjon i forkant av påtaleavgjørelsene.

Arbeidsgruppen peker på flere uheldige sider ved den bilaterale samhandlingen i Bergwall-sakene. Det konstateres at beslutningen om å iretteføre Trine-, Gry- og Therese-sakene i Sverige var konvensjonshjemlet og fremsto som en hensiktsmessig løsning, men den førte samtidig til en ubevisst ansvarspulverisering hos norske myndigheter som gjorde det krevende for dem å vurdere bevismaterialet på en kritisk og selvstendig måte. Arbeidsgruppen konkluderer med at "*samarbeidet fremsto i realiteten som styrt fra Sverige, og den norske etterforskningen som bistand til svenskene*" (s. 87). Norsk påtalemyndighet aksepterte for eksempel at alle avhørene av Bergwall fant sted i Sverige, og at de ble gjennomført av den svenske hovedetterforskeren. Ifølge arbeidsgruppen fikk dette stor betydning for etterforskningsresultatet i de norske sakene. Samarbeidet med svenske myndigheter var for øvrig preget av manglende notoritet, og det ble ikke på noe tidspunkt sendt noen formell rettsanmodning mellom landene.

Arbeidsgruppens konklusjon er at norsk politi og påtalemyndighet ikke var kritiske nok, verken til beslutningsgrunnlaget i de norske Bergwall-sakene eller til prosessen som hadde ledet frem til bevisene. Dette tross riksadvokatens klare intensjon da samarbeidet med svenske myndigheter ble innledet om at den norske etterforskningen skulle ta hensyn til at Bergwalls tilståelser åpenbart kunne bli trukket på et senere tidspunkt.

Riksadvokaten legger i det alt vesentlige til grunn arbeidsgruppens beskrivelse av behandlingen av de norske straffesakene mot Sture Bergwall, og konklusjonen om at norsk politi og påtalemyndighet ikke i tilstrekkelig grad lyktes i å realisere ambisjonen om en selvstendig og kritisk vurdering av bevismaterialet. Det gir i seg selv grunn til refleksjon og ettertanke.

3. Sammenfatning av læringspunktene

Som nevnt har arbeidsgruppen identifisert en rekke læringspunkter for straffesaksarbeidet i norsk politi og påtalemyndighet, hvorav de mest sentrale er oppsummert i rapportens kapittel 15. Arbeidsgruppen legger til grunn at oppfølgingen i hovedsak bør skje som ledd i

det pågående arbeidet med å styrke etterforskningsfaget (Etterforskningsløftet), hvilket støttes av flere høringsinstanser.

Arbeidsgruppen understreker samtidig – i likhet med enkelte høringsinstanser – at det har skjedd mye på etterforskningsfeltet siden Bergwall-sakene ble behandlet av norske myndigheter. Det påpekes blant annet at "*norsk politi allerede har tatt flere nødvendige teoretiske og metodiske grep for å forebygge de underliggende årsakene til at Bergwall ble dømt*" (s. 500). Særlig gjelder dette innenfor avhørsmetodikk, som er et sentralt tema i rapporten.

Riksadvokaten noterer – som flere av høringsuttalelsene – at de fleste av læringspunktene er gjenkjennbare, både fra tidligere rapporter om straffesaker som har endt med uriktig avgjørelse (bl.a. NOU 2007: 7 *Fritz Moen og norsk strafferettspleie* og riksadvokatens publikasjoner nr. 1/2015 "*Monika-saken*" - *læringsperspektiver*), og fra det praktiske, daglige straffesaksarbeidet. Det er, naturlig nok, et tankekors at til dels samme type feil og svakheter ved straffesakshåndteringen er påpekt i tidligere rapporter. En må, som Kripes gjør i sin høringsuttalelse til rapporten, konkludere med at norsk politi og påtalemyndighet foreløpig ikke har lykkes godt nok med å følge opp tidligere foreslåtte tiltak på en måte som løfter etterforskningsfaget. Kripes uttaler treffende:

"Det mangler neppe verken vilje eller evne til selvevaluering i norsk politi og påtalemyndighet. Det synes også å være bred enighet om situasjonsbeskrivelsen. Utfordringen har vært – og er – å gjennomføre gode endringsprosesser som gir et felles løft for politiet og påtale, i hele linjen fra politiet og opp til Riksadvokaten. Ressursene må brukes på tiltak som reelt er egnet til forbedring. Der tidligere tiltak ikke har gitt ønskede resultater, må politiet og påtalemyndigheten også være villige til å gå nye veier, gjøre nye valg, satse på andre løsninger og stille nye ressurser til disposisjon."

Dette samsvarer med de senere års erkjennelse av straffesaksbehandlingen som et nødvendig satsningsområde for norsk politi, som er noe av bakgrunnen for Nærpolitireformen (Prop. 61 LS (2014-2015)), og Etterforskningsløftet. Mange av læringspunktene korresponderer for øvrig med det som fra Riksadvokatembetet har vært fremhevet som viktige kriterier for kvalitet i etterforskningen, senest i handlingsplanen for løft av etterforskningsfeltet (se nærmere nedenfor), se særlig pkt. 2.2.

Det er naturlig og hensiktsmessig at læringspunkter iakttas og følges opp både i det løpende straffesaksarbeidet og som ledd i det pågående Etterforskningsløftet, beskrevet i handlingsplanen av 31. mai 2016. Planen består av 20 tiltak, og nær samtlige av læringspunktene omfattes av ett eller flere av disse tiltakene. Det overordnede målet er at gjennomføringen av planen "*skal bidra til å heve kvaliteten ved etterforskning og påtalearbeid i hele landet og bidra til mer enhetlig oppgaveløsning; straffesaksbehandlingen i politiet skal styrkes*" (fra forordet). Politidirektoratet er ansvarlig for tiltakene, men slik at riksadvokaten og enkelte særorgan har et delansvar for noen av dem. Handlingsplanen går over tre år.

Etter at arbeidsgruppen fremla sin rapport ble Påtaleanalyseutvalget oppnevnt, og ferdigstilte sitt oppdrag 2. mars d.å. gjennom NOU 2017: 5 *En påtalemyndighet for fremtiden*. Mandatet for utvalget har vært å gjennomføre en analyse som kan danne grunnlag for en kvalitetsreform i påtalemyndigheten. Utvalget er kritisk til dagens kompetansearbeid i påtalemyndigheten, særlig hva gjelder grunnopplæringen av juristene i politiet. Utvalget mener at påtalemyndigheten må utvikle en overordnet strategi for kompetanseutvikling, og at ansvaret for dette bør legges til riksadvokaten. Utredningen er

nylig sendt på høring og vil deretter behandles av Justis- og beredskapsdepartementet. Også her vil læringspunktene fra den norske Bergwallrapporten komme til nytte.

4. Operasjonalisering av uskyldspresumsjonen og objektivitetskravet som tiltak for å hindre justisfeil: Bevisvurdering, bekreftelsesfeller og mottiltak

4.1 Innledning

Et kjernepunkt i rapporten er behovet for et kunnskapsløft for å motvirke og hindre bekreftelsesfeller, og for å få til det arbeidsgruppen beskriver som operasjonalisering av uskyldspresumsjonen og objektivitetskravet. En har derfor valgt å se læringspunktene knyttet til kunnskapsutvikling nettopp under denne synsvinkelen.

4.2 Arbeidsgruppens vurderinger og forslag

Det påpekes i rapporten at uskyldspresumsjonen og objektivitetskravet normativt sett sto like sterkt i strafferettspleien da Sture Bergwall-sakene ble etterforsket og påtalebehandlet som de gjør i dag. Utfordringen ligger ifølge arbeidsgruppen i å operasjonalisere disse normene, slik at de lettere lar seg etterleve i praksis. Gruppen fremhever særlig at hypotesetenkning må skje i alle ledd av straffesaksbehandlingen, også i påtalemyndigheten (s. 491). Bevisstgjøring anses ikke som tilstrekkelig – systematikk i arbeidsmåte og tenkning må til. Modellen "etterforskningens seks C-er" (Collect, Check, Connect, Construct, Consider, Conscult) trekkes frem som illustrerende også for hvordan påtalemyndigheten bør forholde seg ved sin saksgjennomgang (s. 497–496). I rapporten stilles spørsmålet om begrepet 'justisfeil' er tilstrekkelig kjent for påtalemyndighetens jurister.

Rapporten fremhever *kunnskapsutvikling* som et læringspunkt og som et mottiltak mot bekreftelsesfeller. Arbeidsgruppen påpeker blant annet at ny kunnskap må implementeres gjennom etter- og videreutdanning.

Arbeidsgruppen er kritisk til at påtalemyndigheten mangler en kunnskapsbasert, sentralisert metodikk for bevisvurdering (s. 492 flg.). Det fremholdes som tankevekkende at påtalemyndighetens egen bevisvurdering fortsatt fremstår som en erfaringsbasert øvelse preget av individuelle løsninger, (kun) forankret i en norm for godt påtalemessig skjønn (s. 494). Det vises til forskning som konkluderer med at påtalejuristers vurderinger, som en følge av at jusstudiet ikke tilbyr studentene opplæring i bevisvurdering, er for skjønnspreget (s. 495).

Arbeidsgruppen fremhever at man må heve kunnskapen om hvilken betydning etterforskningsprosessen har for den bevismessige vurdering av det endelige beslutningsgrunnlaget. Påtalemyndighetens bevisvurdering må inkludere en kritisk vurdering også av prosessen hvorigjennom bevisgrunnlaget er innhentet. Det vises i forlengelsen av dette til forskning som påpeker at en slik kritisk vurdering forutsetter at "aktørene arbeider med en omforent prosessbeskrivelse som inkluderer kunnskapsbaserte tiltak rettet inn mot de kritiske fasene som aktørene systematisk skal arbeide seg gjennom". Med henvisning til vitnebevisets særlige elastisitet, tar arbeidsgruppen til orde for prioritering av forskning rettet mot bevisvurdering, med vekt på kognitive forenklingsstrategier og hvordan disse påvirker vurderingen.

Hvordan påtalejurister rent praktisk bør gå frem, hvilken systematikk som bør følges for å sikre best resultat, finnes det ifølge gruppen lite forskningsbasert kunnskap om. Forskning og økt innsikt i hvordan relevant samfunnsvitenskapelig kunnskap kan implementeres i påtalemyndighetens operative arbeid, fremheves som et viktig læringspunkt. Herunder foreslås forskning på hvilke variabler som kjennetegner saker som korrigeres før dom, i form av "intern"

forskning på norske straffesaker som etterforskningen er blitt rettet opp i. Forskning på effekten av anbefalt metodikk og en videreutvikling av denne, bør prioriteres.

Et av læringspunktene i rapporten er at ekstraordinære oppgaver må løses med etablert metodikk, og at ny metodikk, som et mottiltak mot bekreftelsesfeller, må være kvalitetssikret før den tas i bruk.

4.3 Høringsinstansenes syn

Behovet for kompetanseutvikling får bred tilslutning fra høringsinstansene. *Kripos* mener det er en klar fordel at den som gjennomgår etterforskningsmaterialet og tar ut tiltale, har innsikt i hvordan etterforskerne metodisk sett har gått frem i sin bevissikring og bevisvurdering. Både *Kripos* og *Oslo statsadvokatembeter* påpeker at det må være en reell mulighet for kompetanseutvikling, blant annet slik at personellressurser må disponeres slik at det legges til rette for etter- og videreutdanning. *PST* fremhever at utdanningen må være obligatorisk. Noen høringsinstanser etterlyser strukturert trening av etterforskere og jurister.

Professor Ulf Stridbeck ved juridisk fakultet, Universitetet i Oslo, som har viet mye av sin forskning til justisfeil og gjenåpning av straffesaker, slutter seg til at det er behov for etter- og videreutdanning i den høyere påtalemyndighet rettet mot bevisvurdering og kognitive forenklingsstrategier, og til at høyere påtale som et minstekrav bør inneha samme forskningsbaserte kunnskap som politiet. *Stridbeck* er også enig i at påtalemyndighetens bevisvurdering, som påpekt i arbeidsgrupperapporten (s. 505), må inkludere enkelte ferdigheter fra etterforskningshåndverket.

Psykologisk institutt ved Universitetet i Oslo gir uttrykk for noe av det samme når det skriver at den viktigste erfaringen som kan trekkes av denne saken er at høyere psykologifaglig kompetanse – mer spesifikt innen retts- og vitnepsykologi – vil styrke kvalitetssikringen av etterforskningsarbeid. Instituttet skriver også at det støtter forskningssamarbeid mellom de "indre" disipliner (politi og påtale) og samfunnsvitenskapelige fagdisipliner. Videre heter det:

Det er i utgangspunktet flere måter denne tverrfagligheten kan styrkes. Ved Psykologisk institutt, UiO, er det etablert et tverrfaglig samarbeid med representanter fra psykologi, juss og politiet, og med utløpere til internasjonale forskningsmiljøer. Dette er imidlertid en skjør, dugnadsbasert konstruksjon, med medlemmer som har en rekke andre oppgaver. Representanter for gruppen fremmet for en del år siden et forslag til Justisdepartementet om at det ble opprettet en liten permanent, uavhengig, tverrfaglig forskningsenhet, med ansvar for forskning og undervisning i retts-/vitnepsykologi, og som kunne betjene og gi service til både etterforsknings- og rettsprosessene. Forslaget var ledsaget av støtteskriv fra Riksadvokaten og daværende førstelagmann i Borgarting, men Departementet var på det tidspunktet ikke interessert. I lys av utredningen av etterforskningen av Bergwall-sakene, kan det nå være grunn til å gjenta dette forslaget, hvor tverrfaglighet og uavhengighet er viktige stikkord. Opprettelse av en slik enhet bør raskt utredes."

Oslo statsadvokatembeter påpeker at politiets bevisinnhenting og påtalemyndighetens bevisvurdering er ulike aktiviteter som ikke fullt ut kan sammenlignes, og under henvisning til prinsippet om domstolens frie bevisvurdering anføres at "å bevege bevisvurdering i en retning hvor den bare kan utføres av noen få utvalgte, som har en felles og omforent metodikk vil neppe være verken mulig eller heldig". Embetet er like fullt enig i at det bør forskes mer på påtalemyndighetens bevisvurdering, og at påtalemyndighetens kunnskap om beslutningsfeller fremstår som mangelfull. *Rogaland statsadvokatembeter*

mener at bevisvurdering læres gjennom erfaring, men gir også arbeidsgruppen rett i at det bør forskes mer på området.

Rogaland politidistrikt mener det bør vurderes å gi pålegg om at etterforskningsplaner skal inneholde og beskrive de aktuelle hypoteser som skal ligge til grunn i etterforskningen.

Høringsinstansene slutter seg til at spesielle oppgaver må løses med etablert og kvalitetssikret metodikk. *Kripos* mener likevel at det ikke kan være et ufravikelig krav. Det vises til at det kan oppstå situasjoner som krever metodebruk som ikke er validert, og peker på undersøkelsen av Ringen tjern i Therese-saken som et vellykket eksempel på dette, samt at bruk av slik ny metodikk er forutsatt som arbeidsmetode ved Seksjon for alvorlige uoppklarte saker (Cold case). I de tilfellene en ny metode skal anvendes, må det derimot gjøres en vurdering av metodens mulige feilkilder. Tvil knyttet til metodens validitet og til resultatene må tilkjennegis.

Politihøgskolen slutter seg til at en felles prosedyrebeskrivelse for etterforskning (de 6 c'ene) kan bidra til bedre samhandling mellom politi og påtale, men at det nok er behov for å se nærmere på dette. *Kripos* er opptatt av at det må utvikles standarder og beste praksis som det er obligatorisk for alle å følge. Nåsituasjonen beskrives slik:

"Rundskriv, retningslinjer og pålegg som gis i påtalelinjen må forutsettes lest av dem de angår. I hvilken grad det faktisk skjer, varierer og er personavhengig. Rundt omkring i distriktene finnes det sterke fagpersoner og fagmiljøer som hver for seg tilegner seg ny kunnskap, evner å se forbedringspotensialet og setter lærdom ut i praksis. Ofte tar de selv initiativ til metodeutvikling og kompetansedeling. Det bør imidlertid ikke være opp til den enkelte selv å etablere metoder og systemer som sikrer effektiv og kvalitativt god straffesaksbehandling uten at disse metodene og systemene er sentralt forankret.

Gjennom vår stedlige og konsultative bistandsvirksomhet har Kripos i en årrekke tilegnet seg kunnskap om ulike praksis innad i så vel politiet som i påtalemyndigheten. Sett fra vårt ståsted har man i for stor grad akseptert ulike løsninger av de samme oppgavene uten annen begrunnelse enn fraværet av en felles standard. Et politidistrikt kan følgelig ha gode rutiner innenfor ett område samtidig som de har mangelfulle rutiner på andre områder – noe som også gjelder påtalebehandlingen. Det er nødvendig å vedta – og videreutvikle – beste praksis som skal gjelde for alle distrikter og i hele påtalelinjen."

Kripos foreslår at det etableres et sentralt kompetansemiljø som gis ansvar og myndighet til å identifisere og forvalte beste praksis. Avhør på stedet og rekonstruksjoner nevnes som eksempler på etterforskningskritt som det bør sikres en enhetlig gjennomføring av. Også utformingen og bruken etterforskningsplaner bør etter *Kripos'* syn standardiseres.

Advokatforeningen nevner at flere av foreningens medlemmer opplever at det ofte tas standpunkt til bevis for tidlig under etterforskningen, og at omstendigheter rundt selve bevisinnhentingen ikke vurderes tilstrekkelig kritisk. Foreningen mener at en uavhengig påtalemessig vurdering forutsetter at vedkommende ikke selv har tatt del i og vært ansvarlig for beslutninger tatt som etterforskningsleder. En annen påtalejurist enn den som har ledet etterforskningen bør derfor treffe påtaleavgjørelsen.

Med henvisning til pressedekningen, granskninger, anmeldelser og ilagt foretaksstraff i den såkalte Monika-saken, peker foreningen også på det som for den fremstår som en meget betenkelig utvikling i retning av at etterforskere og påtalejurister kan oppleve at det er større aksept for å ta ut tiltale på mangelfullt grunnlag enn å henlegge saken.

4.4 Riksadvokatens vurdering. Iverksette og planlagte tiltak

Behovet for kunnskaps- og kompetanseutvikling på ulike områder er allerede erkjent og i stor grad tatt tak i gjennom flere av tiltakene i Etterforsningsløftet. Gjennomføringen er i gang. Statsadvokatene har en sentral rolle ved planlegging og gjennomføring av flere av enkelttiltakene som iverksettes under Etterforsningsløftet, jf. handlingsplanens pkt. 2.2 om blant annet statsadvokatenes fagledelse. Det må legges til grunn at når tiltakene i handlingsplanen er gjennomført, vil dette innebære et reelt løft og en kvalitetsforbedring på flere av de punktene hvor både arbeidsgruppen og høringsinstansene påpeker at det er behov for det. I praksis vil det bidra til å operasjonalisere objektivitetskravet og uskyldspresumsjonen.

Av særlig relevante tiltak i handlingsplanen nevnes at det skal innarbeides kompetanseplaner både for politi, påtale og sivilt ansatte i alle etterforskingssenheter (tiltak 3). Det skal innføres rutiner for systematisk evaluering og tilbakemeldinger på etterforskningsarbeid gjennom hele kjeden.

Etterforsknings- og påtaleledere er gitt et særlig ansvar for tettere oppfølging i det daglige, og statsadvokatene skal tydeligere utøve fagledelse gjennom gode strukturer og rutiner. Evalueringene og tilbakemeldingene skal ikke bare se på sluttresultatet, men også evaluere prosessen frem mot resultatet (tiltak 4). For så vidt gjelder avhør følger kravet til evaluering og tilbakemelding også av riksadvokatens pålegg i rundskriv om politiavhør pkt. II om læring og utvikling i tilknytning til avhør.

Det skal i tillegg utarbeides nasjonale rolledefinisjoner med tilhørende kompetansekrav for ledere og medarbeidere innen etterforskning (tiltak 6), samt et årlig obligatorisk program for opplæring og øvelser (tiltak 7). Politidirektoratet har i inneværende år igangsatt årlig kursing av alle påtalejuristene.

Også nasjonale arbeidsprosedyrer og metoder for initialfasen av etterforskningen (tiltak 11) og utarbeidelse av nasjonal beste praksis og metoder for etterforskningsledelse (tiltak 13), vil bidra til kunnskapsutvikling, kompetanseheving og en mer ensartet praksis. Kripos' veileder i drapsetterforskning, som tar for seg organiseringen av roller og arbeidsoppgaver i en drapsetterforskning, inneholder både prosedyrer og metoder for initialfasen og en anvisning på god praksis og metode for etterforskningsledelse – selv om påtalemyndighetens rolle med fordel kunne vært utdypet og klargjort. Med denne reservasjon har veilederen utvilsomt overføringsverdi til etterforskningen av andre større, alvorlige saker.

I tråd med plan- og rammeskrevet for etableringen av nye politidistrikter er det etablert fag- og opplæringsansvarlige i politiet (både for etterforskning og påtale) som vil bidra til å spre oppdatert metodekunnskap, forbedrede rutiner og beste praksis nedover i organisasjonen. De fag- og opplæringsansvarlige skal dessuten melde ifra om kompetansebehov. Politidistriktene skal etablere et eget instruktørkorps, slik at man kan lokalt og etter behov etablere opplæring eksempelvis i avhør etter KREATIV-metoden, slik Oslo Politidistrikt har gjennomført. Politihøgskolen skal iverksette instruktørutdanning fra våren 2018.

For så vidt gjelder behovet for forskning er dette trukket frem også i påtaleanalysen som et mulig viktig bidrag for høyere kvalitet i påtalemyndighetens straffesaksarbeid. Påtaleanalyseutvalget anfører at det på mange områder treffes viktige beslutninger snarere på grunnlag av erfaringsbaserte oppfatninger enn med basis i forskningsbasert kunnskap.

Riksadvokaten er enig med arbeidsgruppen i at også "spesielle saker" må løses ved hjelp av etablert metodikk og fremgangsmåte, og at Bergwall-saken er svært illustrerende i så måte. En kan likevel ikke utelukke at det i en gitt situasjon bør være anledning til å forsøke å belyse en sak ved en metode som ikke er validert, under de forutsetninger Kripos angir.

Blant arbeidsgruppens læringspunkter er økt bevissthet om bruk av straffeprosessuelle tvangsmidler og regelverket om (begrenset) dokumentinnsyn. Riksadvokaten er enig i dette, og viser også i denne sammenheng til avhørsrundskrivet, pkt. V, 5.3 om protokollering av avhør:

"I et mistenkt-/siktetavhør bør det tydelig fremgå hvilke saksdokumenter som på tidspunktet for avhøret var unntatt innsyn (klausulert) for den avhørte, jf. strpl. § 242. Også overfor vitner kan dette være hensiktsmessig."

Riksadvokaten kan videre uforbeholdent slutte seg til at det er behov for å styrke påtalemyndighetens kunnskap og bevissthet om etterforskningsprosessens bevismessige betydning for det endelige beslutningsgrunnlaget.

I denne sammenheng er det som et startpunkt grunn til å understreke sammenhengen mellom bevisvurderingen og det strafferettslige beviskrav. Beviskravet kan presiseres gjennom krav til overordnet strukturering av bevisvurderingen, der bevisene ikke bare skal vurderes under den antakelse at mistenkte er skyldig, men også i lys av mulige hypoteser om hendelsesforløp som innebærer at vedkommende ikke er skyldig. I Norge har særlig professor Eivind Kolflaath tatt til orde for en slik presisering.¹ Han skriver (l.c.):

"I straffesaker skal all rimelig tvil om faktum komme tiltalte til gode. Dette kan presiseres på ulike måter, men én måte er å knytte beviskravet til punktene (1) og (2) ovenfor [om gjensidig utelukkende hypoteser om tiltaltes skyld]. Det strenge beviskravet i straffesaker vil bli ivaretatt hvis man domfeller i alle og bare de tilfelle hvor (1) det finnes en eller flere etablerte omstendigheter som (hver for seg eller i kombinasjon) er vanskelige å forklare hvis tiltalte er uskyldig, samtidig som (2) det ikke finnes etablerte omstendigheter som er vanskelige å forklare hvis tiltalte er skyldig. Ordene 'vanskelig å forklare' skal her forstås som at det ikke finnes en forklaring som er plausibel, hvilket i denne sammenheng vil si det samme som at forklaringen er realistisk."

Denne type tilnærming praktiseres nok som "taus" kunnskap blant mange av landets påtalejurister, og kommer iblant til uttrykk i påtalevurderinger. I en henleggelsesbeslutning sak fra 2009 uttaler f.eks. riksadvokaten følgende (sak R 3739/09-63):

"For å ta ut tiltale må påtalemyndigheten være overbevist om siktedes straffeskyld og dessuten være av den oppfatning at straffeskylden kan bevises i retten. Dette innebærer at påtalemyndigheten skal legge samme bevisterskel til grunn som den domstolene anvender for å avsi fellende dom, se nærmere riksadvokatens rundskriv nr. 2/2009 punkt III,2 med henvisninger. En tradisjonell formulering av beviskravet er at "all rimelig tvil skal komme tiltalte til gode". Kravet kan formentlig til en viss grad operasjonaliseres ved at det stilles et positivt krav til at det samlet sett må foreligge opplysninger i saken som det er vanskelig å forklare hvis siktede er uskyldig, samtidig som det oppstilles et negativt krav til at det ikke må foreligge opplysninger som er vanskelige å forklare hvis siktede er skyldig. Vurderingen må rimeligvis bli skjønnsmessig."

¹ Se Eivind Kolflaath, Bevisbedømmelse i praksis, Fagbokforlaget, Bergen 2013 s. 208–212 med videre henvisninger i note 157 og 157.

Etter en grundig gjennomgang av de foreliggende opplysninger, inkludert et møte med politiet og statsadvokaten, er det riksadvokatens oppfatning at strafferettens strenge beviskrav som det er redegjort for ovenfor, ikke er oppfylt. Det samlede etterforskningsresultat i saken har ikke gitt opplysninger som på en utvetydig måte knytter siktede til noen av brannstedene. En kan ikke med tilstrekkelig sikkerhet utelukke alternative gjerningsmenn.

Etterforskningen har dessuten frembrakt opplysninger som ikke uten videre synes forenlige med at siktede er gjerningsmann. Blant annet er det gjort et sporsøk med politihund fra ett brannsted til et annet, som ikke passer godt med siktedes bevegelsesmønster og de observasjoner som er gjort. Hvorvidt sporene er fra gjerningsmannen er det riktignok ikke mulig å vite med sikkerhet. Videre er det ikke gjort observasjoner av siktede i et relativt langt tidsrom frem mot den siste brannen natt til 10. februar d.å., og det kan vanskelig utelukkes at han forut for siste ildspåsettelse hadde reist hjem med drosje."

Det er imidlertid neppe grunnlag for å hevde at bevisvurderinger gjennomgående gjøres på en tilstrekkelig strukturert måte, der opplysningene i saken også aktivt vurderes i lys av hypoteser om mulige alternative hendelsesforløp som ikke impliserer straffeskyld for mistenkte. Hypotesebruk kan være et effektivt verktøy for å unngå psykologiske prosesser – så som beslutningsfeller, gruppetenkning, tunnellsyn mv – som utfordrer etterlevelsen av objektivitetskravet. Dette er et fremtredende i bachelorutdanningen for polititjenestepersoner, og i det obligatoriske kurset for påtalejurister gis det en forelesning om bruk av hypoteser. Utviklingen går slik sett i riktig retning. Men en bevisstgjøring om hypotesebruk er ikke tilstrekkelig, et nødvendig neste steg er systematisk å benytte det som et verktøy i det daglige etterforskningsarbeidet. Pålegget om bruk av etterforskningsplaner, herunder hvordan hypoteser skal benyttes og styre bevisinnhenting, kan bidra til dette. Som en del av Etterforskningsløftets tiltak om årlig obligatorisk utdanning for etterforskere og påtalejurister, vil det høsten 2017 gis opplæring i bruk av etterforskningsplaner, forankret i etterforskningsmodulen i Indicia. Som ledd i opplæringen skal det gjennomføres en praktisk øvelse i en reell straffesak.

Effekten av gruppetenkning er for øvrig også sentral i rapporten "Monika-saken" – læringsperspektiver, hvor det konstateres at det tidlig i etterforskningen ble dannet en feilaktig hovedteori om selvdrap som ingen i etterforskningsgruppen synes å ha stilt spørsmål ved. I riksadvokatens brev av 26. januar 2016, med tilrådninger og pålegg etter rapporten om "Monika-saken," heter det (pkt. 3.2):

"I lys av Monika-saken er det ikke minst viktig å understreke betydningen av den kritiske tanke og avvikende synspunkter under etterforskningen, og at arbeidet ikke låses til én hypotese og rettes inn mot å få bekreftet denne uten blick for alternative forklaringer. Alle i etterforskningsgruppen må være seg dette bevisst, men etterforskningsledelsen har et særlig ansvar. I så måte er kunnskap om beslutningsfeller man kan gå i og farene ved gruppetenkning viktige egenskaper for en som skal inneha denne rollen."

Etter gjennomgangen av Bergwall-sakene kan det tilføyes at tilrådingene også må iakttas av den som påtalebehandler alvorlige straffesaker i Den høyere påtalemyndighet.

Understrekingene i nevnte brev er fulgt opp i direktivs form i riksadvokatens rundskriv nr. 2/2016 om politiavhør. Her fremgår om etterforskningsplaner (pkt. III) at disse må tilpasses den enkelte sak, men at en slik plan, som et minimum, blant annet bør "*oppstille mulige alternative forklaringer (hypoteser)*". Under forberedelsen av avhør skal det – avhengig av sakens omfang og alvorlighet – "*tas høyde for hypoteser om alternative hendelsesforløp*" (pkt. 5.1), og under gjennomføringen må "*hypoteser om alternative hendelsesforløp [...] testes ut for å sikre en åpen og objektiv tilnærming*" (pkt. 5.2).

Formidling av oppdatert kunnskap om hvordan kognitive forenklingsstrategier påvirker bevisvurderingen, samt egnede tiltak, krever kontinuerlig oppmerksomhet også i statsadvokatenes fagledelse, blant annet ved påtalemøter, inspeksjoner, fagdager, opplæring av påtalejurister, tilbakemeldinger i enkeltsaker mv. Som arbeidsgruppen skriver om forebygging av justisfeil (pkt. 13.1.3, s. 488): "*Kjennskap til litteraturen [om justisfeil] er i denne sammenheng ikke tilstrekkelig. Kunnskapen om justisfeil må internaliseres og forstås. Uten slik innsikt vil det ta lengre tid å utvikle systemer som forebygger dem.*"

Som arbeidsgruppen peker på, ligger det en utfordring ikke bare i å sørge for en overordnet strukturering av bevisvurderingen, men også i innhenting og bearbeiding av ulike typer informasjon. Etterforskningsprosessens betydning er – for så vidt gjelder avhør – understreket i riksadvokatens rundskriv nr. 2/2016:

"Avhør er et bevis som er sårbart for ulike påvirkningsfaktorer, og informasjonsinnhenting skal i størst mulig grad skje uten at den avhørte påvirkes. Det er derfor viktig ikke bare å konsentrere seg om selve informasjonen, men også på hvordan den er innhentet. Dette vil ha betydning for vurderingen av opplysningenes bevisverdi."

Operasjonaliseringen av dette direktivet forutsetter at både politi- og statsadvokater er kjent med oppdatert etterforskningsmetodikk, i dette tilfellet avhørsmetodikk. Kompetanse på dette feltet er nødvendig for å kunne forholde seg tilstrekkelig kritisk til de foreliggende bevis i vurderingen av tiltalespørsmålet, og for å kunne gi domstolen tilstrekkelig informasjon til bruk i bevisvurderingen den må foreta dersom tiltale blir tatt ut.

Riksadvokaten har merket seg at i den nye studieplanen for videreutdanning av påtalejurister i ledelse av tilrettelagte avhør, er kunnskap om avhørsmetoden og om barn og særlig sårbare vitner, samt barnefaglige emner, en viktig del av utdanningen. Dette vurderes som nødvendig for at påtalejuristen skal kunne lede tilrettelagte avhør med høy kvalitet, i samsvar med regelverket. Selv om påtalejuristen i forbindelse med tilrettelagte avhør er gitt en spesiell oppgave som avhørsleder, er det nok også generelt slik at påtalemyndigheten bør ha mer kunnskap om anerkjent og god avhørsmetodikk, gitt den sentrale plass avhør har i enhver straffesak og gitt påtalemyndighetens ansvar for kvaliteten på etterforskningen.

Oslo politidistrikt har, på kurs i avhørsmetodikken KREATIV, tilbudt også påtalejurister en mindre andel av plassene. Distriktets personell- og fagutviklingsseksjon har i senere tid laget et tilpasset KREATIV-kurs for påtale, gjennomført første gang i desember 2016 og med nytt kurs våren 2017. Dette er et viktig og riktig skritt i Oslo politidistrikt for å møte behovet for kompetanseutvikling for påtalejuristene. Riksadvokaten mener at kurs i KREATIV for påtalejurister bør vurderes som ledd i oppfølgingen av Etterforskningsløftet, for eksempel som ledd i den obligatoriske opplæring som nå innføres, og vil ta dette opp med Politidirektoratet.

5. Bruk av oversiktsrapporter, sammendrag og interne notater i påtalearbeidet. **Viktigheten av selvstendig gjennomgang av saker på flere nivåer**

Arbeidsgruppen antar "*at statsadvokaten i Therese-saken neppe ville sendt fra seg saken med positiv innstilling dersom han hadde gått inn i originalmaterien (lydopptak eller dialogutskifter), analysert og vurdert de avgjørende 'bevisene' i sin originale form. Da tror vi at han, som oss, hadde sett at Bergwall ble ledet.*"

Arbeidsgruppen legger til grunn at statsadvokaten i stor grad baserte sin vurdering på en oversiktsrapport som beskrev Bergwalls forklaringer, og som var beheftet med feil og skjevheter som dermed forplantet seg videre i systemet.

Utarbeidelse av oversiktsrapporter, bevisnotater og innstillinger til overordnet påtalemyndighet vurderes som hensiktsmessig blant annet for å lette overordnet påtalemyndighets arbeid med saken. Arbeidsgruppen etterlyser imidlertid en kunnskapsbasert metodikk for struktureringen av slike fremstillinger, og som gir føringer for når de skal skrives, hvem som skal gjøre det, hvilke momenter som skal vurderes etc. Systematiseringen må ses i sammenheng med utviklingen av et omforent, teoretisk rammeverk for politiet og påtalemyndigheten.

Antakelsen fra arbeidsgruppen om konsekvensen av manglende gjennomgang av originalmaterien er – enten den er korrekt eller ei – verdt å merke seg i et læringsperspektiv. Riksadvokaten understreker at en skikkelig vurdering av sakens bevis og tiltale spørsmålet – enten denne vurderingen foretas av politiets påtalejurist eller statsadvokat – forutsetter en grundig og selvstendig gjennomgang av bevisene i saken. Hvor grundig gjennomgangen må være, vil riktignok variere i betydelig grad. Men det må legges til grunn som en norm for god påtaleskikk at den enkelte påtalejurist plikter å foreta en egen, samvittighetsfull gjennomgang av bevisene. Dette er en forutsetning for å kunne oppfylle de krav til objektivitet og fullstendighet som er knesatt i straffeprosessloven § 55 fjerde ledd og § 226 tredje ledd.

I vedtaket etter klagebehandling av Spesialenhetens henleggelse av anmeldelsen av tjenestepersoner for grov uforstand i forbindelse med etterforskningen og påtaleavgjørelsen av Monikas dødsfall, skriver riksadvokaten:

"Det har slått riksadvokaten ved gjennomgang av denne saken at flere av de involverte har overvurdert kvaliteten av etterforskningen og betydningen av vurderinger foretatt etter muntlig presentasjon. Dette synes å gjelde både vekten av deltakelsen til representantene fra Kripas i etterforskningsmøtet i begynnelsen av desember 2011, E og Hs vurdering av betydningen av at M hadde vært med på diskusjoner, og Es muntlige informasjon til, og konsultasjon med, førstestatsadvokaten. Det er selvsagt av stor verdi å kunne diskutere en sak i ulike fora og få innspill fra andre. Men muntlige diskusjoner mv. kan ikke i straffesakssammenheng erstatte den enkelte påtalejurists og de ulike nivåers egen gjennomgåelse av sakens dokumenter og bevis. Verken M, H, Kripas eller førstestatsadvokat O gikk på noe tidspunkt selv gjennom sakens dokumenter."

På denne bakgrunn understrekes at det enkelte nivå innen påtalemyndigheten må foreta selvstendige og gjennomgående vurderinger av sakens bevismateriale og øvrige dokumenter. Oppbyggingen av påtalemyndigheten og fordelingen av tiltalekompetansen mellom nivåene innebærer at det i de mer alvorlige sakene skal foretas selvstendige påtalevurderinger av flere nettopp for å sikre at tiltalebeslutningen er velfundert. Selvstendig prøving i flere ledd skal motvirke, blant annet, bekreftelsesfeller og sementering av feil. Muntlige diskusjoner, interne notater o.a. kan ikke i straffesakssammenheng erstatte den enkelte påtalejurists og de ulike nivåers egen gjennomgåelse av sakens dokumenter og bevis.

Verken oversiktsrapporter, sammendrag e.l. utgjør som kjent bevisene. Det gjør i og for seg heller ikke protokollerte sammendrag av et avhør. Kravene til protokolleringen, slik de fremgår av avhørsrundskrivet, og til vedtagelse av det, er ment å sørge for at sammendraget gir et representativt bilde av forklaringen. Men, som det fremgår av rundskrivet, hva som er

sentrale opplysninger kan stille seg ulikt på ulike stadier av etterforskingen, og kan også avhenge av øynene som ser.

Riksadvokaten minner om og understreker det som i retningslinjene 16. oktober 2009 for lyd- og bildeopptak av politiforklaringer er sagt om betydningen av opptak på påtalestadiet (pkt. 2.3.2):

"[...] Opptak vil gi tilgang til tilleggsinformasjon som kan være avgjørende også for påtalespørsmålet.

Desto mer relevant informasjon som finnes i saken, jo lengre tid tar det å påtalebehandle den. Finnes opptak, bør påtalejuristen i alle fall i vanskelige saker antakelig bruke tid på å se gjennom opptakene (helt eller delvis) før hun eller han treffer påtalevedtak. Opptak vil altså medføre noe økt tidsbruk på påtalestadiet, men dette oppveies etter riksadvokatens oppfatning av den potensielle kvalitetsforbedringen."

6. Bruken av sakkyndige under etterforskingen. Ansvarsforhold, påvirkningsfare og rolleblanding

6.1 Arbeidsgruppens drøftelser og forslag. Høringsinstansenes syn

Arbeidsgruppen beskriver (blant annet i pkt. 5.5 og 6.3) hvordan en svensk minnepsykolog ble brukt under etterforskingen som veileder for politiet i forbindelse med "vallningar", rekonstruksjoner og avhør av Bergwall, noe som fikk stor betydning både for avhørsteknikken og forståelsen av Bergwalls forklaringer. Råd fra minnepsykologen om å sette opp åstedene i samsvar med hvordan de faktisk hadde sett ut, og ikke (kun) basert på hva Bergwall hadde forklart, førte eksempelvis til at Bergwall fikk tilført saksinformasjon som ga ham mulighet for å tilpasse og utvikle forklaringene sine. Minnepsykologen hadde som ledd i et forskingsprosjekt også samtaler med Bergwall – herunder om saksrelevante tema, parallelt med at politiet gjennomførte avhør av Bergwall og "vallningar". Arbeidsgruppen påpeker at disse samtaler skulle vært gjennomført som avhør. Ettersom minnepsykologen hadde tilgang til etterforskningsmateriale, førte samtaler trolig til at Bergwall fikk informasjon utenom avhør som påvirket politiforklaringene hans. Dette var noe de norske etterforskerne hadde innvendinger mot, men som ikke ble hensyntatt i den svenske etterforskingen.

Arbeidsgruppen omtaler minneterapeutens samhandling med Bergwall som en sammenblanding av roller. Det påpekes at politiet med hell kan ha nytte av kompetanse fra andre fagmiljø i en etterforsking, med det er da viktig å skille mellom rollene. Personer som jobber sammen med politiet i en sak, kan ikke samtidig ha andre roller i saken.

Læringspunktene fra arbeidsgruppen for så vidt gjelder bruken av sakkyndige er oppsummert slik:

- Mandatet skal alltid være skriftlig og utformes i samsvar med objektivitetsplikten
- Det må skapes økt bevissthet om kvalitetssikring og forståelse av bevisverdien av sakkyndiguttalelser og konklusjoner
- Enhetlige konklusjonsgrader for sakkyndiges uttalelser bør vurderes innført

Høringsinstansene har ulike merknader til arbeidsgruppens funn. *Rogaland politidistrikt* skriver at politiet i dag er bevisst på ikke å påvirke siktedes forklaring ved å søke å få frem en fri forklaring først, unngå ledende spørsmål, og gjennom klausulering av dokumenter. Videre skriver politidistriktet:

"Det vi i dag ikke har kontroll på er de sakkyndige som også får tilsendt de klausulerte dokumentene, og som noen ganger har samtaler med siktede før vi har gjort opplysningene kjent for siktede i avhør. Ved lydopptak vil vi ha anledning til å kontrollere om siktede bevisst eller ubevisst har fått informasjon fra de sakkyndige, informasjon som i verste fall kan lede til en falsk tilståelse."

Rogaland statsadvokatembeter påpeker at det ved bruk av sakkyndige er viktig at rollene er definert og avklart, og at det er notoritet over samarbeidet og hva den enkelte har utført av arbeid. De slutter seg til at personer som opptrer som sakkyndige i etterforskning, ikke samtidig bør ha andre roller overfor personen som etterforskes.

Både Rogaland statsadvokatembeter og Kripas er enig med arbeidsgruppen i at enhetlige konklusjonsgrader bør vurderes innført.

Den rettsmedisinske kommisjon skriver:

"[D]agens praksis med at de samme sakkyndige som bistår politiet også rettsoppnevnes som sakkyndige fremstår som betryggende så lenge en er bevisst problemstillingen. Men i spesielle saker der det foreligger en rekke tolkningsmuligheter, sprikende opplysninger, der det er en langtrukken etterforskning med tett kontakt mellom politi og sakkyndige i etterforskningsfasen, sterkt medietrykk eller andre grunner til at sakkyndige eller politi kan gå i den såkalte «bekreftelsesfellen», bør det etter kommisjonens vurdering oppnevnes uavhengige sakkyndige i tillegg. Dette for å sikre at rettssikkerheten er ivarettatt. Erfaring fra enkelte saker med stort forventningspress til de sakkyndiges funn tilsier at det å oppnevne to uavhengige sakkyndige som kan samarbeide om en felles erklæring, vil sikre en mer kritisk distanse til egne funn og fortolkninger.

Kommisjonen er enig i at kontakt mellom rettsmedisinske sakkyndige og revkirent må ha notoritet. Det må tidlig avklares hvilken rolle den sakkyndige skal ha, og hva revkirenten ønsker den sakkyndige til. Det bør derfor foreligge skriftlige mandat og det bør dokumenteres om et mandat endres, eller om det tilkommer tilleggsmandat. Kommunikasjon mellom sakkyndige og revkirent rundt rettsmedisinske funn bør også dokumenteres for å sikre etterprøving i ettertid. Kommisjonen tilslutter seg vurderingene i Riksadvokatens publikasjoner nr. 2/2002: «Etterforskningen av drapssaker med ukjent gjerningsmann» kapittel 8.3.1 «Mandat». I de tilfeller det tidlig i en etterforskning ikke foreligger et klart og skriftlig mandat, bør sakkyndige svare ut fra et antatt «standardmandat» som bør være fagspesifikt for hvert enkelte rettsmedisinsk område. Dette mandatet bør være skriftliggjort og redegjort for i erklæringen."

6.2 Riksadvokatens vurdering og oppfølging

Politiet og påtalemyndighetens bruk av sakkyndige har opp gjennom årene blitt vurdert i ulike sammenhenger.²

Riksadvokatens publikasjoner nr. 2/2002 "Etterforskning av drapssaker med ukjent gjerningsmann" gir i kapittel 8 en oversikt og vurdering av behovet for og bruken av sakkyndige i etterforskningen. I denne vises det blant annet til NOU 1996: 15 *Lilandsaken*, som kritiserte de rettsmedisinske sakkyndiges undersøkelser og samspillet mellom dem og de juridiske aktørene i den aktuelle straffesaken. NOU 2001: 12 *Rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker*, som blant annet var foranlediget av Liland-utvalgets kritikk, inneholdt en rekke forslag til tiltak, blant annet et krav til utformingen av et skriftlig mandat. Også NOU 2007: 7 *Fritz Moen og norsk strafferettspleie* inneholder flere forslag til regelendringer omkring bruken av sakkyndige. I riksadvokatens publikasjoner nr. 4/2015

² Senest NOU 2014: 10 *Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern* som blant annet omhandler rettspsykiatriens rolle ved tvil om gjerningsmannens tilregnelighet.

"Analyse av dødsulykker og straffesaksbehandlingen i trafikkaker" konkluderte arbeidsgruppen med at kvaliteten på de sakkyndige vurderingene av sportolkning, hastighetsberegning og fysikk i kollisjonen, varierte svært mye i de undersøkte sakene. Trafikkulykkearbeidsgruppen er opptatt av at politi og påtalemyndighet i større grad bør være seg bevisst bruken av sakkyndige i trafikkaker, og være bevisst på muligheter og begrensninger i hva disse kan tilføre.

Rolleblanding mellom politi og medisinsk fagkyndige ble også drøftet i etterkant av Bjugn-saken i en arbeidsgrupperapport i 1994.

Det tør i dag ikke herske noen tvil om at sakkyndige skal ha skriftlige mandater utformet i samsvar med objektivitetsplikten. Kravet til sakkyndigoppdragets formål og omfang skal være skriftlig, følger av påtaleinstruksen § 12-1 første ledd, og objektivitetsplikten gjelder i alle henseender. Utformingen av mandat til sakkyndige er senest omhandlet i brev herfra 26. januar 2016 "Rapport om "Monika-saken" – enkelte tilrådinger og pålegg" (pkt. 3.4), der det blant annet understrekes at utformingen skal skje i samarbeid mellom politifaglig og påtalefaglig etterforskningsleder, samt at retningslinjene vedlagt utredningen "Kunnskapskløft og kommunikasjonsbehov" bør følges i straffesaker så langt de passer.³

Som arbeidsgruppen påpeker, må politiet og påtalemyndigheten forstå den bevismessige betydningen av sakkyndiguttalelser. Dette vil av og til fordre kontakt med den sakkyndige, og kan også tilsi at en må gjøre seg kjent med sentral terminologi innenfor det aktuelle fagområdet.

Hensynene som ligger bak regler om habilitet, anbefalt fremgangsmåte for avhør av siktede og dokumentinnsynsreglene, tilsier oppmerksomhet omkring mulig rolleblanding og faren for formidling av informasjon fra sakkyndige og til mistenkte/siktede. Problemet ligger nok i den praktiske anvendelsen og bevisstheten om dem ved bruk av sakkyndige. Dette kan med fordel klargjøres. Riksadvokaten ser at det er behov for å vurdere og sammenfatte enkelte regler, hensyn, erfaringer mv. som gjelder bruk av sakkyndige i straffesaker. En tar sikte på å utarbeide et rundskriv om bruken av sakkyndige i straffesaker, herunder om forhold som har betydning for kvaliteten på og bevisverdien av sakkyndiguttalelser. Ikke minst er det behov for å påpeke begrensningene i sakkyndigoppdraget. Selv om det er behov for sakkyndighet for å beskrive og forstå for eksempel den siktedes sinnstilstand, ligger det til påtalemyndigheten og senere domstolene å tolke loven og anvende den på de faktiske forhold som man finner bevist.

Som nevnt av Kripas er riksadvokaten involvert i Kripas' arbeid med å utforme enhetlige konklusjonsgrader innen kriminalteknikk. En vil, når dette arbeidet er ferdigstilt, vurdere om slike konklusjonsgrader bør gis generell anvendelse.

7. Notoritet

7.1 Arbeidsgruppens drøftelser og forslag. Høringsinstansenes syn

Gruppen har påpekt flere læringspunkter knyttet til *notoritet* (s. 534). Informasjonsutvekslingen i straffesaker skal være sporbar, notoritet om bevissikringen må synliggjøres i beslutningsgrunnlaget, og rutine og muligheten for lagring mv. av så vel reelle bevismidler som lyd- og bildeopptak av forklaringer må forbedres. I tillegg mener gruppen at notoriteten om polititaktiske og påtalemessige beslutninger, både negative og positive, må skjerpes. I rapporten er det konkludert med at det i Bergwall-saken

³ Jf. også riksadvokatens brev til statsadvokatembetene 8. januar 2016.

"[...] finnes så godt som ingen dokumentasjon på hvem som besluttet hva under etterforskingen og på samarbeidsmøtene".

Krav til beslutningstakerne om at de dokumenterer sine beslutninger, fremheves som et konkret og effektivt tiltak mot bekreftelsesfeller: Beslutninger bør loggføres fortløpende når de kritiske beslutningene tas. Etter arbeidsgruppens syn må utviklingen i retning av å benytte beslutningslogger stimuleres.

Flere høringsinstanser er opptatt av at det må etableres bedre rutiner for oppbevaring, lagring og behandling av reelle bevismidler, og er enig med arbeidsgruppen i at en sentral lagringsløsning vil være et effektivt tiltak i så måte. *Kripas* påpeker til støtte for dette at sikker lagring av bevismidler er nødvendig for å ivareta intensjonen bak fjerningen av foreldelsesfristen i de mest alvorlige straffesakene.

Flere, deriblant *Advokatforeningen*, *Politihøgskolen* og *Rogaland statsadvokatembeter*, slutter seg også til at beslutningstakere i politi og påtalemyndighet i større grad må dokumentere sine beslutninger – både positive og negative. *Politihøgskolen* peker blant annet på behovet for bedre notoritet omkring vurderinger av iverksettelse av etterforsking, ansvarsforhold og hva som skal etterforskes (etterforskningsplan). *Høgskolen* antar at obligatoriske og standardiserte etterforskningsplaner vil kunne bedre notoriteten, tydeliggjøre ansvarsforhold og gi bedre innsikt i beslutningene. Bruken av etterforskningsplaner må tydeliggjøres, og spesielt i større/kompliserte saker må det kunne dokumenteres hvilke konkurrerende hypoteser som faktisk ble undersøkt, hvordan dette ble gjort og hva som ble resultatet. Skolen skriver videre:

"Politihøgskolen har fokus på notoritet i våre utdanninger, både på grunnleggende og på mer spesialisert nivå. Men det eksisterer per i dag få nasjonale omforente prosedyrer, systemer eller verktøy for å ivareta behovene. Innen luftfarten er felles opplæring, prosedyrer og bruk av sjekklister obligatoriske tiltak for å redusere risikoen for menneskelige feil. Disse rutinene bygger på erfaringer fra god operativ dokumentasjon og grundig evaluering når ulykker inntreffer. De umiddelbare og bakenforliggende årsakene må identifiseres før nye rutiner kan innføres. Det er imidlertid ikke slik at sjekklister kan kompensere for faglig ekspertise, men de er et viktig supplement. I større saker bør det derfor utvikles ufravikelige systemer og krav til dokumentasjon."

7.2 Riksadvokatens vurdering og oppfølging

Behovet for notoritet i straffesaksbehandlingen er særlig fremtredende på tre punkter:

1. Prosessen omkring og resultatet av bevisinnhenting (eksempelvis lyd- og bildeopptak, regler for protokollasjon av avhør og for innhenting av biologiske spor, digitale bevis, krav til protokoll fra tilrettelagte avhør)
2. Oppbevaringen og håndteringen av reelle bevismidler (gjenstander, tekniske/biologiske spor)
3. Sakshåndtering, vurderinger, kommunikasjon og informasjonsutveksling med andre aktører, og beslutninger av ulik art (polititaktiske og påtalemessige)

Det har over tid – ikke minst som følge av politiets metodeutvikling – vært økende oppmerksomhet om behovet for notoritet omkring bevisinnhenting, senest gjenspeilet i riksadvokatens rundskriv nr. 2/2016 om avhør. Behovet for og kravet til notoritet er velkjent og uomtvistet ved bruk av skjulte etterforskningsmetoder.

Til pkt. 2 bemerkes at riksadvokaten har oppstilt redigering, tilgjengelighet og bevissikring som en av kvalitetsmarkørene for straffesaksbehandlingen, jf. handlingsplanen for løft av etterforskningsfeltet pkt. 2.2:

"Bevis må ikke bare sikres, men også registreres på en måte som gir den nødvendige notoritet, og gjør det mulig å gjenfinne dem i ettertid."

Den praktiske tilretteleggingen og rutineutformingen ligger primært til Politidirektoratet. Gjennomføring av tiltak innen digitalisering og IKT-støtte, særlig tiltak 18 og 20 i handlingsplanen for Etterforskningsløftet, vil ventelig føre til forbedringer. Tiltak 20 omfatter blant annet IKT-støtte til beslagshåndtering for bedret sporing og notoritet av beslag, spor og andre fysiske gjenstander politiet håndterer.

Kravet til notoritet omkring politiets og påtalemyndighetens saksbehandling for øvrig (pkt. 3) har tradisjonelt vært mindre tydelig, og praksis har variert. For de mest sentrale og inngripende beslutningene stiller straffeprosessloven selv krav til skriftlighet, noe som sikrer notoritet. Notoritet følger også av avhørsprotokoller, beslagsrapporter, analyserapporter mv. I varierende grad skrives egenrapporter om kontakt med andre aktører, uformelle samtaler, vurderinger og valg som er gjort etc.

Forventningen til at saksbehandlingen i sin helhet kan dokumenteres og at etterprøving av beslutninger, vurderinger mv. kan skje, er utvilsomt økende. Dette gjenspeiles blant annet i forskriften om avhør av barn og andre særlig sårbare fornærmede og vitner (tilrettelagte avhør) og kravene her til at det føres protokoll fra avhøret (§ 13) og til saksbehandlingslogg (§ 3 annet ledd bokstav g).

Kripos' "Veileder i drapsetterforskning" (versjon 1.0) anviser at etterforskningsledelsen må sikre notoritet over vurderinger og beslutninger som tas underveis i etterforskningen. Behovet for en beslutningslogg begrunnes her slik:

- *Vi blir tvunget til å tenke bedre gjennom beslutningene hvis vi må begrunne dem skriftlig.*
- *Det tydeliggjør hvem som har ansvaret: Hvem tok beslutningen, når, hvorfor og på hvilket grunnlag?*
- *Det gjør det lettere å vurdere valgene som er tatt i ettertid, både det vi valgte å gjøre, og det vi valgte ikke å gjøre."*

Også i rapporten " 'Monika-saken' – læringsperspektiver" er det påpekt at det i saken ikke eksisterte noen beslutningslogg eller etterforskningsordre, noe som "[...] gjør det vanskelig for Arbeidsgruppen å si noe om eventuelle strategiske beslutninger gjort underveis i etterforskningen utover de avgrensninger av etterforskningskritt som Arbeidsgruppen allerede har påpekt". Tidligere Østfold politidistrikt tok i høringen av rapporten til orde for at det burde innføres systematisk bruk av beslutningslogger, disposisjoner til avhør og bevisvurderingsgrunnlag.

Riksadvokaten ser det som særdeles viktig at politi og påtalemyndighet i større grad og mer systematisk dokumenterer hva som er gjort under etterforskningen og påtalebehandlingen, herunder hvilke vurderinger som er foretatt. En ting er at dette er viktig for å kunne redegjøre for saksbehandlingen i ettertid og møte eventuell kritikk. Det viktigste er likevel den systematiske gjennomtenkningen som en fortløpende dokumentering krever, den oversikt en loggføring vil gi for alle involverte, og muligheten dette gir for evaluering og prøving av overordnet påtalemyndighet, både fortløpende og i ettertid.

Politidirektoratet har som nevnt gitt overordnede, nasjonale retningslinjer for bruken av etterforskningsplaner. Retningslinjene er en oppfølging og implementering av riksadvokatens krav og føringer til etterforskningsplaner i bestemte saker, og skjer som ledd i Etterforskningsløftet. Her stilles det krav om at etterforskningsplaner skal utarbeides og oppdateres i Indicia. Påtaleansvarlig skal ha full tilgang til planen til enhver tid, hvilket ikke har vært tilfellet frem til nå. Bruken av Indicia som planverktøy innebærer en betydelig bedring av muligheten for både politijurist og overordnet påtalemyndighet til å følge med på, forstå og eventuelt evaluere de vurderinger som gjøres underveis. I tillegg sørges også for loggføring av det som gjøres. Den obligatoriske, årlige etterutdanning av påtalejurister og etterforskere vil i 2017 konsentrere seg om bruk av etterforskningsplaner, med Indicia som plattform.

Riksadvokaten vil videre, som oppfølging av arbeidsgruppens anbefaling, vurdere å innføre et krav om føring av saksbehandlingslogg, i første omgang i alle saker hvor det skal utarbeides etterforskningsplan. En kommer tilbake til dette i et kommende rundskriv om krav til straffesaksbehandlingen i politiet og ved statsadvokatembetene. En har valgt å bruke uttrykket "saksbehandlingslogg" fremfor "beslutningslogg" for å fremheve at det ikke bare er de positive beslutningene som skal dokumenteres, men også de vurderinger som er gjort og eventuelt unnlatte (negative) beslutninger. Bruk av Indicia som planverktøy vil – brukt på riktig måte – ivareta kravet til føring av saksbehandlingslogg. Politidirektoratet har opplyst at det skal innføres et loggsystem også i BL.

Riksadvokaten vil, sammen med Politidirektoratet, se til at påtalejurister og statsadvokater i nødvendig utstrekning får opplæring i og tilgang til Indicia.

8. Læringspunkter for internasjonalt samarbeid

Et særtrekk ved Bergwall-sakene er det internasjonale aspektet – norsk politi og påtalemyndighets samarbeid og samhandling med de tilsvarende svenske myndigheter. Samarbeidet ble innledet i februar 1996 og avsluttet ved overføring av sakene til svenske myndigheter for irettføring henholdsvis 9. mars 1998 (Therese-saken) og 3. mai 2000 (Trine- og Gry-sakene).

Identifiserte svakheter ved samhandlingen mellom Norge og Sverige i Bergwall-sakene er nevnt i pkt. 2 ovenfor. I læringsøyemed understreker arbeidsgruppen at samhandlingen med fremmede stater må dokumenteres, for eksempel i form av rettsanmodning. Videre påpekes at etterforskingsskritt på norsk territorium må være underlagt norsk politi og påtalemyndighet, og at det må utarbeides en etterforskningsplan og logg over etterforskingsskritt. Det må utarbeides skriftlige referat fra samarbeidsmøter i internasjonale saker, og beslutninger, herunder hvem som fattet dem og innholdet av dem, må fremgår av referatet.

Samhandlingen og samarbeidet med utenlandsk politi og påtalemyndighet er økende. Ikke minst i senere år er det inngått avtaler som forenkler samarbeidet og muliggjør også nye former for samarbeid, eksempelvis i form av såkalte JITs (Joint Investigation Teams) – felles etterforskingsteam. Bakgrunnen er at kriminaliteten i økende grad er grenseoverskridende. Norsk politi og påtalemyndighet bør i utgangspunktet gå langt i å etterkomme rettsanmodninger, særlig hvis saken er viktig for landet som ber om bistand. Prinsippet om at vi "så vidt mulig" skal etterkomme rettsanmodninger er lovfestet i utleveringsloven § 23a, og Norge er i stor utstrekning konvensjonsforpliktet til å yte bistand.

Gjennomgangen av Bergwall-sakene illustrerer imidlertid at det må være notoritet om anmodninger, ansvarsforhold og beslutningsprosesser ved internasjonalt samarbeid. Som arbeidsgruppen påpeker, må anmodninger fra utenlandsk myndighet om etterforskingsskritt i Norge og svar på anmodningene være skriftlige, noe som nå fremgår forutsetningsvis av forskrift om internasjonalt samarbeid i straffesaker av 14. desember 2012 kapittel 2. Riksadvokaten slutter seg til arbeidsgruppens anbefaling om å utarbeide skriftlige referater etter samarbeidsmøter under etterforskningen, der eventuelle polititaktiske og påtalemessige beslutninger må medtas.

Et annet læringspunkt er at etterforskingsskritt på norsk territorium skal være underlagt norsk politi og påtalemyndighet, og at vår prosesslovgivning må iakttas, jf. også § 8 i ovenfor nevnte forskrift. Som arbeidsgruppen påpeker skal norsk politi og påtalemyndighet være "*tilpassningsdyktige og løsningsorienterte, men uten å gå på akkord med norsk regelverk og norske prinsipper*" (s. 14).

I rapporten konkluderes som nevnt med at beslutningen om å iretteføre de norske drapssakene i Sverige skapte en ubevisst ansvarspulverisering hos norske myndigheter som preget etterforskningen og påtalevurderingen. Riksadvokaten understreker at anmodninger fra utenlandsk myndighet om overtakelse av saker ikke skal betraktes som en lettvindt måte å bli kvitt saker på, men at vi – som arbeidsgruppen påpeker – har et selvstendig ansvar for å fremskaffe et tilstrekkelig beslutningsgrunnlag. Dette kan blant annet tilsi at norsk politi og påtalemyndighet etter omstendighetene bør innhente bevismateriale fra den anmodende staten. Det må også vurderes om det skal kreves at gjerningspersonen kan avhøres av norsk politi.

9. Relevante læringspunkter fra den svenske granskningen

Arbeidsgruppen har i kapittel 14 gjennomgått SOU 2015:52 *Rapport från Bergwallkommissionen* om granskningen av svenske myndigheters behandling av straffesakene mot Sture Bergwall, avgitt 5. juni 2015.

Den svenske gjennomgangen av Bergwall-sakene omfattet også forsvarernes, behandlingsapparatets og domstolenes rolle. Hva gjelder etterforskningen og den påtalemessige behandlingen synes det å være flere sammenfallende funn, og den norske arbeidsgruppen peker som nevnt på at norsk politi og påtalemyndighet ble en del av den samme gruppetenkingen og gikk i de samme beslutningsfellene som svenske myndigheter. I arbeidsgruppens rapport gjengis følgende sitat fra Tor Langbach, medlem av Bergwallkommissionen: "*Det mest sentrale funnet kommisjonen har gjort, var nok å se den skremmende effekten av "gruppetenking"*" (s 499).

Når det gjelder situasjonsbeskrivelsen fokuseres det i større grad på individuelle feilvurderinger i den svenske rapporten, mens den norske arbeidsgruppen peker mer på strukturelle mangler ved etterforskningen og påtalearbeidet. Bergwallkommisjonen konkluderer med at de gjeldende svenske retningslinjer for rekonstruksjon bør kompletteres og eventuelt omarbeides (SOU 2015:52 s. 641 flg.). Det vises blant annet til at "vallningar" (en kombinasjon av befarings og rekonstruksjon, se s. 24 i den norske rapporten) stort sett ble foretatt tidlig i etterforskningsprosessen, noe som ga Bergwall anledning til å tilegne seg informasjon om åstedene og bruke observasjonene i sine politiforklaringer.

I Norge har vi ingen formelle retningslinjer for taktisk rekonstruksjon, utover de alminnelige krav til avhør. Av rundskriv nr. 2/2016 om politiavhør fremgår at også

rekonstruksjoner er avhør som skal gjennomføres og dokumenteres i henhold til gjeldende regelverk for slike. Det vil ikke være i samsvar med dette dersom den som avhøres mottar saksinformasjon gjennom rekonstruksjonen uten først å ha gitt en fri forklaring, og hvor man også har vært gjennom en sonderingsfase. Rekonstruksjoner vil for øvrig typisk bli gjennomført i saker hvor det kreves eller hvor det bør utarbeides en etterforskningsplan, og tidspunkt for rekonstruksjon sett i forhold til øvrige etterforskningsskritt hører til i en slik plan. Av avhørsrundskrivet fremgår for øvrig at det ved rekonstruksjoner så vidt mulig skal tas bildeopptak i tillegg til lydopptak.

Kripos har utarbeidet en veiledning som er publisert på KODE. Her fremgår at man, før en rekonstruksjon gjennomføres, på forhånd bør ha en så detaljert og fullstendig forklaring som mulig, og at det meste av etterforskningsarbeidet bør være unnagjort når rekonstruksjonen tas med mistenkte/siktede. Dette er i samsvar med avhørsrundskrivet. På sikt bør veiledningen på KODE gjennomgås og kvalitetssikres, slik at den også mer formelt får status som nasjonal standard, jf. tiltak 13 i Etterforskningsløftet beskrevet over.

Ifølge Bergwallkommisjonen var det en svakhet at den samme svenske statsadvokaten var ansvarlig for samtlige etterforskinger og tiltalebeslutninger i sakene mot Bergwall, uten noen annen kontroll av etterforskningsmaterialet og påtalevedtakene. Som en følge av Bergwall-sakene har den svenske riksadvokaten innledet et omfattende reformarbeid, der man blant annet skal se på om flere statsadvokater skal være ansvarlig for større sakskomplekser. Hos oss gjøres dette i en viss utstrekning allerede, iallfall når sakene står for retten, men i de mest komplekse sakene kan det være grunnlag for å vurdere om en annen statsadvokat også bør involveres når påtalevedtaket treffes. Motargumentet er særlig ressurs hensyn. Dette er et tema for diskusjon i kjølvannet av Transoceanutvalgets rapport (Riksadvokatens skriftserie 2/2017), som sendes på offentlig høring høsten 2017.

Et annet spørsmål den svenske riksadvokatens arbeidsgruppe skal vurdere er om "åklagaren" i tilfeller der den siktede ikke får et tilfredsstillende forsvar, bør ha et særlig ansvar for at omstendigheter som taler til siktedes fordel blir belyst under etterforskning og irettføring for domstolen. Dette er senere innarbeidet i de etiske retningslinjene for den svenske påtalemyndigheten gjennom et generelt krav om objektivitet. I kommentaren heter det:

"När den misstänkte själv inte verkar för sitt försvar bör åklagaren också ta ett särskilt ansvar för att omständigheter som annars skulle ha lyfts fram av försvararen blir belysta under förundersökning och rättegång."

I Norge følger et slikt utvidet ansvar for siktedes rettssikkerhet av politiets og påtalemyndighetens lovfestede objektivitetsplikt (jf. blant annet straffeprosessloven §§ 55 og 226 og pkt. 3 i etiske retningslinjer for medarbeidere i påtalemyndigheten). I kommentaren til retningslinjene heter det:

"Annet ledd uttrykker kjernen i objektivitetsprinsippet, nemlig at også påtalemyndigheten har et selvstendig ansvar for at opplysninger som taler til siktedes gunst – og ikke bare de som taler for skyld – blir undersøkt, vurdert og lagt frem."

Blant de strukturelle feilene Bergwallkommisjonen har påvist, er at sakkyndiguttalelser ikke kvalitetssikres før de fremlegges som bevis for svenske domstoler, og kommisjonen viser blant annet til Den rettsmedisinske kommisjon i Norge som en modell som bør utredes i så henseende. Riksadvokaten vil i denne sammenheng minne om at kommisjonens uttalelse alltid skal foreligge før påtaleavgjørelse tas.

10. Særlig om politiavhør

I Bergwall-rapporten rettes det kritikk mot påtalemyndigheten for manglende strukturert kompetanseopplæring i moderne avhørsmetodikk, se punkt 13.6 s. 519:

"Politiet har innledet arbeidet med å utvikle teori og metodikk egnet til å stimulere uskyldspresumsjonen og etterforskerens åpne sinn. Metodikken er fundert i forskning og gjeldende rettsprinsipper. Den kunnskapsstyrte utviklingen må stimuleres. Før påtalemyndigheten tar tilsvarende grep, vil straffesaksbehandlingen aldri nå sitt potensial."

I riksadvokatens arbeidsgruppe om politiavhør (*Avhørsmetodikk i politiet*, avgitt 8. oktober 2013) redegjøres det for utviklingen av avhørsfaget. På s. 7 flg. heter det blant annet:

"[D]en moderne utviklingen av faget fant sted gjennom et slags paradigmeskifte på begynnelsen av 1990-tallet."

Internasjonalt var særlig England et foregangsland, men etter årtusenskiftet har det skjedd viktige forbedringer også i Norge, med mer detaljerte regler for avhør og egne opplæringsprogrammer. Andre profesjoner og aktører har hatt en mer aktiv rolle i utviklingen av avhørsfaget enn påtalemyndigheten, om enn med påtalemyndighetens fulle støtte. De senere år har også påtalemyndigheten hatt en aktiv rolle i utviklingen av et moderne og oppdatert regelverk. Gjennom rundskriv om politiavhør (2/2016) knesettes viktige prinsipper for pålitelig og objektiv informasjonsinnsamling, med vekt på grunnleggende verdier som rettssikkerhet, menneskerettigheter, tillit og åpenhet.

Påtalemyndigheten bidrar i dag i den løpende i utviklingen av faget, blant annet i undervisningssammenheng og gjennom en intensivt fagledelse fra statsadvokatens side.

Formalkompetanse og en strukturert metodikk bør stå sentralt når påtalejurister og etterforskere skal tilegne seg oppdatert og nødvendig kompetanse om politiavhør. Samtidig finner riksadvokaten grunn til å minne om at tilegnelse av kompetanse kan skje på ulike måter. Avhør (etterforskning) er en formålsstyrt aktivitet, og for påtalemyndighetens representanter har kompetansebygging på fagfeltet i stor grad skjedd i form av erfaringslæring. Påtalejuristenes utdanning, kombinert med den realkompetansen som tilegnes på arbeidsplassen gjennom arbeidet med enkeltsaker, har over tid gitt verdifull kunnskap. Påtalemyndigheten får jevnlig tilbakemeldinger fra domstolene om kvaliteten på straffesaksarbeidet, herunder om politiavhørene.

Samtidig som Bergwall-rapporten på en grundig og usminket måte peker på svakheter ved politiavhørene i saken, er det grunn til å understreke at dette er et fagområde som over noe tid har hatt en positiv utvikling. Dette må ses i sammenheng med den økte oppmerksomhet på kvalitet som over tid har gjort seg gjeldende, også fra påtalemyndighetens side. I statsadvokatens kvalitetsundersøkelse 2016 om voldtekt og vold i nære relasjoner (riksadvokatens skriftserie 1/2017) heter det om politiavhør eksempelvis følgende (s. 6):

"Resultatene er oppløftende, og underbygger at nyere forskning og en kunnskapsstyrt utvikling i betydelig grad har endret måten politiavhør gjennomføres på i Norge. Det er gledelig at samtlige statsadvokatregioner gir høy score i vurderingen av måten politiavhør gjennomføres på. Det samme gjelder utformingen av de etterfølgende avhørsrapportene."

Riksadvokaten ser like fullt behov for en mer strukturert og formalisert kompetansebygging. I årets mål- og prioriteringsrundskriv gjentas derfor viktigheten av å

sette "kvalitet, kompetanse, praksis, trening og evaluering" inn i et mer forpliktende system. En er her fullt ut på linje med Påtaleanalysen (NOU 2017: 5) som tilrår økt oppmerksomhet omkring strategisk kompetanseutvikling, tilrettelagt og innrettet mot påtalemyndighetens særlige behov.

Tor-Aksel Busch
(sign)

Knut Erik Sæther
ass. riksadvokat
(sign)

Gjenpart: Justis- og beredskapsdepartementet, Politiavdelingen
Riksåklagaren i Sverige
Advokatforeningen
Politidirektoratet
Politihøgskolen
Sjefen for Politiets sikkerhetstjeneste